

УДК 347.41:347.45/.47

Тетяна Олександрівна МУЗИКА,

асистент кафедри цивільного права № 2

Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого,

кандидат юридичних наук

ОРГАНІЗАЦІЙНЕ ПРАВОВІДНОШЕННЯ ЯК СКЛАДОВА ПРАВОВІДНОСИН ЗА ДОГОВОРОМ ДОВІЧНОГО УТРИМАННЯ (ДОГЛЯДУ)

Одним із основних принципів приватного права, зокрема й цивільного права України, є принцип диспозитивності, який зумовлює широкі можливості суб'єктів цивільних правовідносин для самоорганізації та саморегулювання. У ст. 1 ЦК України цивільні відносини поділено на особисті немайнові та майнові. Однак різноманіття правових зв'язків, що можуть установлюватися між учасниками цивільних правовідносин стосовно особистих немайнових та майнових благ, їх плинність та змінюваність, а також неможливість – і недоцільність – урегулювати всі аспекти руху цих відносин на рівні законодавства, їх процедурні моменти, зумовлює появу та виокремлення такого різновиду цивільних правовідносин, як правовідносини організаційні. Це правовідносини, які виникають, перш за все, беззаперечно, із попереднього договору, а також із договорів поставки, підряду, кредиту, банківського вкладу (депозиту), страхування, альтернативні та факультативні зобов'язання, відносини зі створення або реорганізації юридичної особи, прийняття спадщини, представництва. Тобто мова йде про правовідносини, плин яких не вичерпується одномоментними укладенням та виконанням, а й містить у собі тривалу процедуру виконання, яка потребує конкретизації місця, часу, обстановки тощо.

Отже, організаційні відносини досить широко розповсюджені серед цивільних правовідносин. При цьому слід наголосити ще й на тому, що зв'язок організаційних цивільних правовідносин з іншими цивільними правовідносинами за своїм змістом може бути неоднаковим, оскільки в одних випадках організаційні правовідносини виступають як своєрідна організаційна передумова формування, зміни або припинення того чи іншого цивільно-правового зв'язку суб'єктів, в інших – організаційно-правові відносини є одним з елементів цивільних правовідносин, які вже існують. Отже, як організаційні кваліфікуються не тільки відносини щодо укладення договору зокрема та виникнення цивільних правовідносин взагалі, а й деякі допоміжні відносини, які опосередковують рух основного правового відношення, його реалізацію, які визначено зокрема і як певний елемент процесу виконання договору.

Однак слід звернути увагу на той факт, що первинно – за умов адміністративно-командної економіки часів СРСР – їх існування пов'язувалося із необхідністю проведення великої організаційної роботи з метою забезпечення своєчасного укладення та виконання договорів їх сторонами за допомогою актів

державного оперативного управління. Пізніше розуміння суті організаційних відносин розширилося, організаційні правочини стали визначатися як розроблені самими сторонами локальні норми. Але в будь-якому разі ці правовідносини визначалися як такі, що мають не самостійний, а допоміжний (обслуговуючий) характер, тому не є складовою предмета цивільного права. Однак слід погодитися з тим, що управлінські відносини в широкому значенні слова (що містить і відносини самоорганізації й самоуправління) цілком допускають існування й цивільних правовідносин, частина яких може бути спрямована на впорядкування, організацію інших цивільних відносин. Тобто хоча правова конструкція організаційного правовідношення й виникла як інструмент оперативного урегулювання майнових відносин, які склалися в процесі функціонування планової економіки, однак з переходом до ринкової економіки роль організаційних відносин змінилася, змінювалися й підходи до їх розуміння, насамперед, їх перестали пов'язувати винятково з діяльністю відповідних органів публічної влади.

Отже, організаційними є відносини, що стосуються визначення порядку дій їх учасників. Їх результатом є не переміщення певних матеріальних благ, а впорядкованість такого переміщення. Так, стосовно альтернативного зобов'язання можна припустити, що, здійснюючи вибір, який є допоміжним актом в процесі його руху, уповноважений суб'єкт певним чином упорядковує процес виконання цього зобов'язання, а стосовно зобов'язання з декількома неподільними об'єктами боржник і кредитор можуть визначати послідовність і місце їх виконання. Тому слід вирішити питання про сферу, у якій можуть установлюватися організаційні відносини: це тільки відносини з укладення договорів чи й деякі інші відносини.

Водночас не можна не погодитися з тим, що організаційні цивільні відносини перебувають у взаємному зв'язку з іншими, неорганізаційними («організованими») майновими та особистими немайновими цивільними відносинами, що виявляється в їх можливості бути або передумовою інших цивільних правовідносин, або одним з елементів існуючого цивільно-правового відношення. Організаційні права та обов'язки супроводжують майнові права, підтримують їх із середини: у цьому виявляється організаційна функція будь-якого майнового договору. Майновий договір по суті породжує як майнове, так і організаційне правовідношення: сам майновий договір підтримується організаційним правовідношенням, а майнове правовідношення, яке виникає на підставі цього договору, є результатом правового регулювання майнового відношення.

Одним із яскравих прикладів таких майнових договорів, що підтримуються організаційним правовідношенням, є, на нашу думку, договір довічного утримання (догляду), за яким одна сторона (відчужувач) передає другій стороні (набувачеві) у власність житловий будинок, квартиру або їх частину, інше нерухоме майно або рухоме майно, яке має значну цінність, взамін чого набувач зобов'язується забезпечувати відчужувача утриманням та (або) доглядом довічно (ст. 744 ЦК України). Якраз із урахуванням потенційно тривалого часу

чинності цих договірних правовідносин та специфіки їх об'єкта особливого значення набуває організаційна, процедурна їх складова.

Так, згідно зі ст. 749 ЦК України, щодо обов'язків набувача за договором довічного утримання (догляду) встановлено, що в договорі довічного утримання (догляду) можуть бути визначені всі види матеріального забезпечення, а також усі види догляду (опікування), якими набувач має забезпечувати відчужувача. Якщо обов'язки набувача не були конкретно визначені або у разі виникнення потреби забезпечити відчужувача іншими видами матеріального забезпечення та догляду спір має вирішуватися відповідно до засад справедливості та розумності.

Зрозуміло, що реалізація умов договору довічного утримання (догляду) полягає не тільки у виконанні майнових обов'язків по утриманню відчужувача чи вигодонабувача, а саме перерахування визначеної в договорі грошової суми, забезпечення продуктами й ліками тощо. Мова може йти про дії немайнового змісту, які охоплюються поняттям «догляд».

Так, у договорі доцільно й навіть необхідно визначити конкретні умови, форми, методи догляду, їх частоту, якість і зміст. Якщо в договорі вказано, що відчужувач потребує медичної допомоги, то слід уточнити, які ліки необхідні, в якій кількості та якого призначення. До того ж у договорі може бути встановлено обов'язок набувача слідкувати за впорядкованим лікуванням та прийомом ліків відчужувачем чи іншим вигодонабувачем, забезпечити їх санаторно-курортне лікування та відпочинок. Крім того, у договорі може бути вказано на порядок сплати грошової суми утримання. У тому разі, коли утриманець потребує медичної допомоги у зв'язку із захворюванням, набутих після укладення договору довічного утримання (догляду), у набувача має бути чітко визначений порядок дій щодо надання такої допомоги.

Тобто набувач протягом чинності договору може надавати будь-яку допомогу, яка необхідна для відчужувача, і яка опосередковується діями не майнового, а саме організаційного змісту.

Отже, на нашу думку, організаційна складова виконання договору довічного утримання (догляду), є очевидною та не викликає сумнівів. Однак організаційний характер відносин за договором довічного утримання (догляду) може проявлятися й на стадії його укладення. Мова йде про те, що розглядувані договори все ж укладаються здебільшого з відчужувачами, які є людьми похилого віку, що можуть мати різні захворювання, як фізичні, так і психічні. Так, відчужувач може мати відповідну довіку із психіатричної установи та на цій підставі твердити, що не розумів значення своїх дій на момент укладення договору. Ситуація ще більше посилиться, якщо пенсіонер дійсно перебував на обліку в психіатричній установі. Крім того, як свідчить практика, така ситуація може виникнути і тоді, коли із смертю утримуваної особи її родичі-спадкоємці звертаються до суду з позовом про визнання договору утримання недійсним внаслідок неможливості усвідомлювати особою власних дій під час підписання такого договору. У зв'язку із цим доцільно заздалегідь перевірити, по-перше, чи

не перебуває особа, яка буде утримуватися на обліку в психіатричних установах; по-друге, чи не перебуває ця особа на обліку у нарколога; по-третє, чи дійсно її психічний стан дає їй змогу усвідомлювати свої дії. Крім того, здійснення належного медичного обстеження відчужувача на стадії укладення договору довічного утримання, по-перше, може вплинути на рішення набувача про те, чи укласти договір узагалі, і, по-друге, про обсяг і характер такого догляду. І, власне, процедура проведення вказаних медичних заходів так само по суті може становити організаційну складову майнового договору довічного утримання (догляду). Звісно, що вся ця інформація про стан здоров'я відчужувача може надаватися набувачеві тільки за його згодою.

Крім того, організаційну складову може містити й правовідношення, яке встановлюється після смерті відчужувача. Йдеться про конкретизацію обов'язку, визначеного в ч. 3 ст. 749 ЦК України, стосовно того, що набувач зобов'язаний у разі смерті відчужувача поховати його, навіть якщо це не було передбачено договором довічного утримання (догляду).

Важливість приділення уваги організаційній складовій для руху договірних зобов'язань з довічного утримання (догляду) підтверджується, на нашу думку, ще й положеннями ст. 756 ЦК України, де зазначено, що в разі розірвання договору довічного утримання (догляду) у зв'язку з невиконанням або неналежним виконанням набувачем обов'язків за договором, відчужувач набуває право власності на майно, яке було ним передане, і має право вимагати його повернення. У цьому разі витрати, зроблені набувачем на утримання та (або) догляд відчужувача, не підлягають поверненню. У разі розірвання договору у зв'язку з неможливістю його подальшого виконання набувачем з підстав, що мають істотне значення, суд може залишити за набувачем право власності на частину майна, з урахуванням тривалості часу, протягом якого він належно виконував свої обов'язки за договором.

Мова йде про те, що за умов деталізації саме цієї, організаційної складової цього договору, що має багато в чому оціночний характер, добросовісна його сторона, яка в цих специфічних правовідносинах перебуває в менш вигідному становищі, ніж сторона, не обтяжена докорами сумління та/або високими моральними якостями, має більше можливостей доводити те, що набувач виконував свої обов'язки саме належним чи неналежним чином.

Вищевикладене дає змогу зробити висновок про те, що договір довічного утримання (догляду) містить очевидну організаційну складову, урахування та деталізація якої, як щодо укладення, так і щодо виконання та припинення цього правовідношення, чітко обумовлює належне виконання розглядуваного договору, забезпечуючи дотримання прав та інтересів як відчужувача, так і набувача. Саме чітке прописування усіх процедурних питань стосовно виконання набувачем своїх обов'язків, а також окреслення в договорі порядку й критеріїв здійснення кредиторських обов'язків відчужувачем є запорукою нормального плину відносин з договору довічного утримання (догляду).

Одержано 11.04.2019